



*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article
*Geliş Tarihi / First Received: 13.12.2023
*Kabul Tarihi / Accepted: 02.05.2024
*Atıf Bilgisi: Taşkesenlioğlu, L. (2024). "Mensur Bir Ashâb-ı Kehf Kıssası Üzerine Değerlendirmeler". Hars Akademi, Cilt 7 (1), 14-23.
*Citation: Taşkesenlioğlu, L. (2024). "Evaluations on a Story of Companions of the Cave in Prose". Hars Akademi, Cilt 7 (1), 14-23.

MENSUR BİR ASHÂB-I KEHF KISSASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

*Lokman TAŞKESENLIOĞLU**

Öz

Kur'an-ı Kerim'deki hikâyelerden olan Ashâb-ı Kehf kıssası, aynı zamanda Hint, Çin, Hristiyan ve Yahudi kültürlerinin de ortak unsuru olarak kabul edilmektedir. Sadece İslami kaynaklarda değil efsanevi ve edebî metinlerde sıkça zikredilmiş olan hikâyeye dinî ve din dışı eserlerde farklı anlam hususiyetleriyle değinilmiş, bunun yanı sıra bazı müstakil eserlerde de ana tema olarak ele alınmıştır. Çoğu mesnevi olan bu eserlerin yanında nesir olarak kaleme alınmış örnekler de bulunmaktadır.

Allah'a ve kıyamet gününe olan inancın temel alındığı, her türlü zorluğa rağmen Allah yolundan ayrılmayan bir grup gencin ibretlik hikâyelerinin anlatıldığı, *Kur'an-ı Kerim*'de Kehf Suresi'nde değinilen kıssaya dayanan bu anlatılar zaman içerisinde kurgusal hususların eklenmesiyle edebî olarak zenginleşmiştir.

Bu çalışmada dinî içerikli metinlerin derlendiği bir mecmuada tespit edilen nesir şeklinde kaleme alınmış bir Ashâb-ı Kehf kıssası ele alınmıştır. Dil itibarıyla eski Anadolu Türkçesi özelliği taşıyan eser 14. yüzyıl klasik Türk edebiyatı örneklerinden biri olarak görülmüştür. Ashâb-ı Kehf'le ilgili verilen genel bilgilerin akabinde klasik Türk edebiyatındaki yeri açıklanmaya çalışılmış; daha sonra kıssanın yeni bir versiyonu olduğu ifade edilebilecek metin üzerinde durulmuştur. Hikâyenin bulunduğu nüsha içerisindeki diğer bilgilerden yola çıkılarak Türk edebiyat tarihi literatüründe bulunmayan Hemdemî adlı bir müellife ait olabileceği tespit edilen metin, muhteva olarak incelenmiş; Latin harflerine aktarılarak çeviri yöntemi ile okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ashâb-ı Kehf, kıssa, dinî-efsanevi metinler, nesir, 14. yüzyıl.

EVALUATIONS ON A STORY OF COMPANIONS OF THE CAVE IN PROSE

Summary

The story of the Companions of the Cave, which is in the Qur'an, is also considered a common element of the Hindu, Chinese, Christian and Jewish cultures. The story, which is frequently mentioned not only in Islamic sources but also in legendary and literary texts, has been mentioned with different meanings in religious and non-religious works, as well as in some individual works, it has been treated as the main theme. In addition to these works, most of which are masnavi, there are also examples written in prose.

These narratives, based on the belief in Allah and the Doomsday, which are based on the exemplary stories of a group of young people who do not leave the path of Allah despite all kinds of difficulties, based on the story mentioned in Surat al-Kahf in the Qur'an, have been enriched literarily with the addition of fictional aspects over time.

In this study, the story of the Companions of the Cave written in prose, which was found in a magazine where religious texts were compiled, was discussed. The work, which has the characteristics of old Anatolian Turkish in terms of language, has been seen as one of the examples of classical Turkish literature of the 14th century. After the general information given about the Companions of the Cave, it was tried to explain with some examples what meaning characteristics it is considered in classical Turkish literature; then it was focused on the text that can be claimed to be a new version of the story. Based on the other information in the copy containing the story, the text, which was determined to belong to an author named Hemdemi who is not found in the Turkish literature history literature, was examined as a content; It was transferred to Latin letters and presented to the reader by the transliteration method.

Key Words: Companions of the Cave, parable, religious and legendary texts, prose, 14th Century.

*Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Giresun.
lokmantaskesenlioglu@gmail.com / ORCID: 0000-0002-1652-2538.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında en çok işlenen konulardan biri de dinî ve tasavvufî unsurlardır. Bu unsurlar genel bir muhteva olarak ele alındığı ve tamamen dinî, ahlaki ve didaktik tarzda eserlerde işlendiği gibi aşk ve sevgili başta olmak üzere din dışı konularda da farklı boyutlarıyla değerlendirilmiş; mazmun veya imge olarak kullanılarak telmih ve mübalağa gibi pek çok söz sanatının teşkil edilmesinde yararlanılmıştır. Gerek *Kur'an-ı Kerim*'de gerek menkıbelerde gerekse tarihî ve mitolojik kaynaklarda geçen hükümdarlar, efsanevi kahramanlar, ilim ve irfan sahibi âlimler, dinî ve tasavvufî şahsiyetler klasik dönem metinlerde sıkça zikredilmiştir. Ashâb-ı Kehf de klasik Türk edebiyatında bu yönleriyle ele alınmış unsurlardan biridir.

Kur'an'da Kehf Suresi'nde detaylı bir şekilde anlatılan hadisedeki şahsiyetler Ashâb-ı Kehf olarak bilinmektedir. Kıssada, her türlü zorlamaya rağmen Allah yolundan ayrılmayan arkadaşların ve köpeklerinin bir mağaraya sığınıp Allah'ın inayetiyle üç yüz yıl civarında bir süre uyuduktan sonra tekrar uyandırılmaları anlatılmaktadır (Taşkesenlioğlu 2020: 385).

Hadis kaynaklarında yer almayan kıssaya dair hem İslamî hem de diğer kültürlerle ait kaynaklarda pek çok rivayet mevcuttur (Ersöz 1991: 466). Çin ve Hint mitolojisinde de muhteva olarak benzerlerine rastlanmış olan Ashâb-ı Kehf kıssası, Hristiyan ve Yahudî inancında da benzer şekilde “Seven Sleepers” veya “Companions of the Cave” gibi adlarla yer almıştır.

Bu efsanelere göre gençlerin isimleri Mekselinâ, Meslinâ, Mernuş, Debernuş, Sâzenuş, Kefestatayyüş; köpekleri ise cennete gireceği rivayet edilen beş hayvandan biri olan Kıtırmir'dir (Pala 1998: 39). Bununla birlikte bazı kaynaklarda bu isimler Meksemlinâ, Mahsemlinâ, Yemlihâ, Martus, Kusutans, Bîrüns, Resmuns, Betuns, Falus, Mertuneş (Şentürk 2016: 363) köpeğin ismi ise Rakim, Vasit, Humran, Müşir, Besit, Rayyan (Tökel 2000: 331) gibi çok farklı şekillerde zikredilmiştir.

Dinî efsaneler içinde bu denli popüler olması nedeniyle dünyanın pek çok mekân, olayın cereyan ettiği yer olarak da ünlenmiş; Ürdün başta olmak üzere İspanya, Cezayir, Mısır, Suriye, Afganistan (Tökel 2000: 332) gibi farklı bölgelerde Ashâb-ı Kehf mezarlarının veya mabedinin bulunduğu iddia edilmiştir. Türk-İslam kültüründe de benzer şekilde hem Anadolu'da hem de diğer Türk bölgelerinde Ashâb-ı Kehf ziyaretgâhları tesis edilmiş; Tarsus, Efes, Elbistan, Afşin ve bunların yanı sıra Babek (Nahçıvan-Azerbaycan) ve Urumçi'de (Doğu Türkistan-Çin) (Pala 1998: 39) Ashâb-ı Kehf'in mağarası olduğuna inanılan yerler bulunduğu bildirilmiştir. Hristiyan inancına göre ise bu merkez Efes'te (Selçuk-İzmir) bulunan ve 1. yüzyılda inşa edilmiş olan Ayasuluk Kilisesidir (Aziz Yahya) (Debbağoğlu 1977: 174).

Bu efsanenin İslam inancına göre birinci derecede kaynağı *Kur'an-ı Kerim*'dir. 110 ayetten oluşan 18. sure, Kehf Suresi olarak adlandırılmıştır. Hz. Musa ve Hızır arasında geçen hadiseler ile Zülkarneyn'in de ele alındığı surenin 9 ve 26. ayetleri arasında Ashâb-ı Kehf kıssası anlatılmıştır. Nüzul sebebi Medine Yahudilerinin, Hz. Muhammed'in gerçek peygamber olup olmadığını anlamının tek yolunun, biri Ahsab-ı Kehf'le ilgili olmak üzere üç soruya cevap vermesi olduğunu tavsiye etmeleri üzerine Mekkeli mürşiklerin bu soruları Hz. Muhammed'e sormaları olduğu rivayet edilen ayetlerde (Ersöz 1991: 466); inançları uğruna canlarını ortaya koyarak yurtlarından çıkıp dağdaki bir mağaraya sığınan gençlerin durumu anlatılmıştır. Sığındıkları bu mağarada bir çıkış yolu için dua etmişler, Allah'ın hidayetiyle üç yüz yıl kadar uyutulmuşlar, daha sonra tekrar uyandırılmışlardır. Bir gün ya da daha az uyuduklarını sanan bu gençler, içlerinden birini yiyecek olmak üzere yanlarındaki bir parayla şehre gönderdiklerinde ise hakikat ortaya çıkmıştır.

Bu hadiseden maksat Allah'ın kıyamet gününe, öldürüp diriltmeye kadir olduğunu ifade etmektir (Pala 1998: 39). İnsanlar bu kıssadan hisse alabilsinler diye gençlerin kaç kişi oldukları, isimleri, olayın geçtiği yer ve zaman veya memleketin hükümdarının kim olduğu gibi detaylar hakkında özellikle bilgi verilmemiş (Tökel 2000: 330), biraz da bu nedenle son derece ilgi çekici olan kıssa hakkında pek çok farklı anlatı oluşmuştur. Bu vesileyle de klasik Türk edebiyatında dinî-tasavvufî metinler başta olmak üzere Ashâb-ı Kehf'e farklı anlam hususiyetleri çerçevesinde yer verilmiş, klasik şiirde mazmun olarak kullanılmış, hatta ona dair kıssalar oluşturulmuştur.

Ashâb-ı Kehf'in Klasik Türk Edebiyatına Yansımaları

Hem *Kur'an-ı Kerim*'de hem de efsanelerde geniş yer alan Ashâb-ı Kehf'e klasik dönem şair ve müellifleri de kayıtsız kalmamış, telmih, mübalağa veya benzetme unsuru olarak kullandıkları gibi bu kıssa çerçevesinde müstakil eserler de teşkil etmişlerdir (Ayan Nizam 2013).

Klasik Türk edebiyatında Ashâb-ı Kehf'i konu alan önemli bir kısmı mesnevi nazım şekliyle yazılmış müstakil eserler bulunmaktadır (Yılmaz 2006; Yekbaş 2012; Koncu 2013; Şenödeyici, Yakar 2015; Şengün 2019). Bir bölümü de mensur olan bu eserlerin yanı sıra (Baybal 2015) bu geleneğin son dönemlerde de sürdüğü ve benzer metinlerin kaleme alınmaya devam edildiği belirtilmektedir (Özçelik 2022; Kaplan, Esmer 2023). Ayrıca sadece klasik şiirde değil başta Ömer Seyfettin olmak üzere pek çok yazarın hikâye ve romanlarında Ashâb-ı Kehf'i konu aldıkları veya bu kıssadan etkilendikleri de görülmektedir (Kurt 2011; Karakaş 2018).

Divan şiirinde yoğun olarak Allah yolunda sıkıntı çekmeleri ve canları pahasına Allah yolundan dönmemeleri ve bu inançlarının gereğini yerine getirme arzularındaki dirayetleri gibi yönleriyle ele alındığını söylemek mümkündür (Çelik 2017: 196). Dolayısıyla imanlarında gösterdikleri vefa, inançlarındaki ihlas şairler tarafından sıkça hatırlanmış ve hatırlatılmıştır:

“Akl u cân ü dil belâ gârında san Ashâb-ı Kehf
Nefs-i Emrî anların arduncadır Kıtmîr-vesş”

Emrî (Saraç 2002: 139).

“İtinün iti olub Kehf-i vefâ erenlerinün
Hayretî âdem olub Âdeme hem-ser olalum”

Hayretî (Çavuşoğlu; Tanyeri 1981: 323).

Mucizevi bir şekilde uzun süre uyuyup yeniden uyanmaları, *Kur'an-ı Kerim*'de belirtildiği gibi kıyamete dair dehşet verici ve ibretlik bir kıssa olması da pek çok şair tarafından vurgulanmıştır:

“Meger Ashâb-ı Kehf'e yâr-ı gâr olduk biz ey Âlî
Safâ sadrına künc-i gamda yıllarla yatup geldük”

Gelibolulu Ali (Altun 1999: 350).

“Bu gârun eylese Ashâb-ı Kehf vasfını güş
Olurdu her birisi hâb-ı reşkten bî-hüş”

Azmizâde Hâletî (Kaya 2017: 609).

Köpekleri Kıtmîr'e ise özel bir ihtimam göstermişler; bir köpek olmasına rağmen Ashâb-ı Kehf zümresine dâhil olması, cennete girecek hayvanlardan biri olduğu bildirilen rivayete istinaden amelinin halis olması gibi durumlar çerçevesinde ele alınmıştır:

“Geh Bel'am'un şeklin virür Ashâb-ı Kehf'ün kelbine
Geh kâfire îmân virüp cennetde bâlâyî eylemiş”

Ahmed-i Rıdvân (Çeltik 2017: 308).

“Âlî kilâb-ı kûyun ile hem sifâl idi
Kıtmîr Ehl-i Kehf dahi ululanmadın”

Gelibolulu Ali (Altun 1999: 430).

“Seg-i Ashâb-ı Kehf ululuk eyler
Har-ı Îsâ görürsin gökde uçar”

Mesihî (Mengi 2014: 169).

“Eshâb-ı Kehf’in sırrını görmüş likâ-yı Tûr’a sor
Niçün ki ve’t-Tûr ehlinin kehfindedir Kıtmîrümüz”

Nesîmî (Ayan 2014: 418).

“Geh kılur iblîsi me’vâdan sürüp kelb-i hakîr
Gah bâb-ı gârda Kıtmîr’e me’vâ gösterir”

Aşkî (Pala 1988: 142).

Ashâb-ı Kehf’in dinî yaklaşımın dışında da aşk-sevgili çerçevesinde de ele alındığı görülmektedir. Allah yolunda bir yerde uzun süre kapalı kalmaları itikafa girmiş müminler gibi değerlendirilmiş, bu yönüyle de âşığın gönlü veya sevgilinin çene çukuru mağaraya benzetilmiş, bu minvalde pek çok benzerlik unsuru oluşturulmuştur:

“Hâne-i dilde hayâl-i hûblar tutdı karâr
Benzedi Ashâb-ı Kehf’e gâr içinde mu’tekif”

Filibeli Vecdî (Kavruk, Selçuk 2017: 214).

“Senün gâr-ı zenahdânundaki diller belâ-keşdür
Okunmak kıssa-i Ashâb-ı Kehf ammâ acâ’ibdür”

Hasan Ziyâî (Gürgendereli 2002: 165).

Klasik şairler bazen mübalağa yolu ile onların uykusundan çok daha fazla zamanı ayrılık acısıyla geçirdiklerini beyan etmiş; bazen de âşığın canının sevgilinin yanından ayrılmamasını, vefası ile bilinen bir hayvan olan Kıtmîr’e benzetmişlerdir.

“Ben gâr-ı hecrde niçe bin sâl yatdugum
Ashâb-ı Kehf işideli bir pâre yatdılar”

Gelibolulu Sun’î (Yakar 2018: 54).

“Dilde sevgünden hayâlât oldı ayrılmaz bu cân
Ya’ni ol Âshâb-ı Kehf’e nefsinî Kıtmîr ider”

Karamanlı Aynî (Mermer 1997: 436).

Ashâb-ı Kehf’e divan şiirinde bu şekilde pek çok farklı anlam hususiyetiyle değinildiği gibi nesirlerde de yer verilmiş, ibret verici kıssaları efsanelerden de istifade edilerek yeniden kurgulanarak oluşturulmuştur. Bu çalışmada da bir mecmuada tespit edilen mensur bir Ashâb-ı Kehf kıssası ele alınmıştır.

Tespit Edilen Yazmanın Özellikleri ve Hikâyât-ı Ashâbî’l Kehf’in Muhtevası

Tespit edilen yazma Ankara Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar bölümünde 06 Mil Yz A 3755 numarada kayıtlı “dua mecmuası” olarak adlandırılmış mecmuadır. Sehven “Mevlid” adıyla Solâkzâde Mehmed Hemdemî Çelebî’ye isnat edilen yazmaya dair ilk tespit M. Fatih Köksal tarafından yapılmıştır. Köksal, mevlid literatürü oluşturduğu çalışmasında kütüphane kayıtlarında mevlid olarak geçen fakat mevlid olmayan eserlerden bahsederken bu nüshaya da işaret etmiş, mevlid gibi başlaması nedeniyle mevlid zannedildiğini belirtmiştir (2011: 82). Sonraki tespit ise eserin söz varlığı ve dil özellikleri üzerine yapılmış; metnin eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıdığı belirtilerek eser 13-14. yüzyıl olarak tarihlendirilmiş; bununla birlikte olay örgüsü, yazarı, mahiyeti gibi konulara değinilmemiştir (Nur 2013).

Mevlid olmadığı malum eser aynı zamanda Solâkzâde Mehmed Hemdemî Çelebî’ye de ait değildir. Yazma içerisindeki destanlardan Vefât-ı İbrâhim’de geçen:

“Sevdigini terk itmedig’çün âdemi
İstedügi kande bulur ey Hemdemî”

beyti nedeniyle sehven 17. yüzyıl tarihçilerinden Solâkzâde Mehmed Hemdemî Çelebî'ye isnat edilen eserin literatürde olmayan başka bir Hemdemî'ye ait olduğu netlik kazanmıştır. Zira klasik Türk edebiyatı literatüründe aynı isimle dört farklı Hemdemî mevcut olsa da ele alınan yazmanın şair ve yazarı olarak bildirilen Hemdemî'nin, dil ve dönem özellikleri nedeniyle kaynaklarda adı geçen bu şairlerden biri olması mümkün görünmemektedir (Taşkesenlioğlu 2022: 24).

228x177 / 205x147 ölçülerinde olan nüshada bu kaydın dışında herhangi bir telif veya istinsah tarihi bulunmamaktadır. 15-20 arasında değişen satırlarla kaleme alınan eserde bazı bölümleri cetvelliştir. Kırmızı karton cildinin hasar aldığı görülen abadî kağıdın kullanıldığı yazmada harekeli nesta'lik yazı tercih edilmiştir. 1a varağının önemli bir bölümü ve devam eden 4 varağın üst köşesi yırtıktır.

İlk bölümlerinde mesnevî nazım şekliyle yazılmış dinî içerikli küçük destanlar bulunmaktadır. Yazmanın diğer bölümlerinde daha çok nesir olarak kaleme alınmış, destanlarla benzer içeriğe sahip, Hikâyet-i Süleymân Ma'a Belkıs Peri-zât, Hikâyet-i Nübüvvet-i Davud İbn Yuşâ (A.S.), Hikâyet-i Beyân-ı Nübüvvet-i Süleymân b. Davud (A.S.), Hikâyet-i Beyân-ı Peydâ Kerden-i Mevlüd-i Belkıs binti Peri-zât, Hikâyet-i Beyân-ı Suhen-i Süleymân b. Davud (A.S.), Hikâyet-i Beyân-ı Duhûlü's-Sahsî İlä Süleymân (A.S.), Ahvâl-i Beyân-ı Lokmân Hekim, Risâle-i Beyân-ı Vefât-ı Süleymân b. Davud (A.S.), Kıssa-i Belkiyâ, Hikâyet-i Süleymân Ma'a el-Hayl, Hikâyet-i Üzeyr Peygamber (A.S.), Hikâyet-i Kûstâsb Melik, Hikâyet-i Beyân-ı Vefât-ı Meryem binti 'İmrân, Hikâyet-i Beyân-ı Katl-i Zekeriyâ ve Nübüvvet-i Yahyâ Aleyhümâ's-Selâm, Hikâyet-i Şem'un, Hikâyet-i Behrâm b. Behrâm, Hikâyet-i Şâbûr b. Hürmüz, Hikâyet-i Bâzgeşten-i Pâdişâhi der Yemen, Hikâye-i Cercîs Hakîm, Hikâyet-i Beyân-ı Süleymân (A.S.) ve Simurg gibi kıssalar da bulunmaktadır (Taşkesenlioğlu 2022: 123). Çalışmanın konusu olan Hikâyât-ı Ashâb-ı'l-Kehf ise 89a-95a arasında yer almaktadır.

Kıssada olay örgüsü genel itibarıyla şu şekildedir: Hz. İsa'dan evvel bir dönemde Takyanus adlı bir hükümdarın yönettiği bir şehir varmış. Tanrılık iddiasında bulunan hükümdarın idaresindeki şehir ahalisi de kâfir olmuş. Bu ahali içerisinde şehrin bir kısım önde gelenlerinin çocukları bir grup genç Allah'ın hidayetiyle iman ederek Müslüman olmuşlar ve dinlerinin gereği gibi yaşamaya başlamışlar. Mekselminâ, Mahsilminâ, Yemlihâ, Mertos, Sertos ve Bilinos adlı bu altı gencin Allah'a iman ettikleri haberi Takyanus'u çok rahatsız etmiş. Onları huzuruna çağırarak kendisi dururken neden başka bir ilaha taptıklarını sormuş. Müslüman olduklarını söylemekten canları pahasına çekinmeyen gençlerin en büyüğü Mekselminâ; atalarının hiçbir delilleri yokken Allah'ı inkar edip başka tanrılara taptığını, kendilerinin de Allah'ın birliğinden emin oldukları hâlde başka tanrıya tapmalarının mümkün olmadığını söylemiş. Bu cevap üzerine Takyanus gençlerin hemen öldürmek istemişse de daha sonra halkın gözleri önünde cezalandırmayı uygun bulmuş. Takyanus'un Müslüman olan fakat bunu gizli tutan bir kadısı bu gençlere mühlet vermesini bir gece düşünmeleri için müsaade etmesinin daha doğru olduğunu söyleyince Takyanus bu fikri kabul ederek gençlere son bir şans vermiş. Onlar da ne yapacaklarını düşünmek için bir gece toplanmışlar ve şehirden kaçmaya karar vermişler.

Dağlara doğru kaçarak sığınacak bir yer arayan gençler Diynos adlı bir çobanla karşılaşmışlar. Saklanacak bir yer bilip bilmediğini sorunca o da neden saklanmak istediklerini, suçlarının ne olduğunu merak etmiş. Allah'a iman ettikleri için hükümdarın onları öldürmek istediğini söyleyince çoban da iman etmiş ve kendisinin de onlara katılacağını, girişi dar fakat içi oldukça geniş bir mağara bildiğini belirtmiş. Mağaraya doğru giderken peşlerine bir köpek takılmış, kendilerine zarar verir diye kovmaya çalışmışlarsa da köpek gitmemiş. Allah'ın izniyle dile gelen köpek kendisinin de iman ettiğini, onlara bir zararı dokunmayacağını, onlarla birlikte gelmek istediğini söylemiş. Bu mucize karşısında şükreden gençler mağaraya giderek yorgunluk içerisinde çok derin bir uykuya dalmışlar.

Gençlerin kaçtığını haber alan Takyanus adamlarını göndermiş, bir ay her yerde gençleri aramışlarsa da kimse bulamamış. Allah'ın tayin ettiği bir melek, gençlerin başında nöbet tutarak onların bedenlerini sağa sola çevirmek suretiyle çürümelerini engellemiş. Gençler bu şekilde yaklaşık 309 yıl uyumuşlar. Bu süre zarfında Takyanus ölmüş, Hz. İsa'nın dini yayılmış ve bu şehrin bütün ahalisi de onun dinini kabul etmiş.

Bu uzun uykudan bir öğle vakti ilk olarak Mekselminâ uyanmış ve diğerlerini uyandırmış. Birbirlerine ne kadar uyuduklarını soran gençler, bir gün veya daha az uyuduklarını düşünmüşler. Karınları acıkınca yanlarındaki floriyi Yemlihâ'ya vererek şehre gitmesini, kimseye bir şey söylemeden yiyecek alıp gelmesini

söylemişler. Şehre giden Yemlihâ tanıdık hiç kimseyi görememiş, yine de ekme almak için fırına gitmiş. Aldığı ekme için ödediği flori nedeniyle ekmeçi bu gençten şüphelenmiş, onun bir yabancı olduğunu ve bir hazine bulunduğunu düşünmüş. Yemlihâ bu paranın hükümdar Takyanus'un parası olduğunu, kendisinin de dün şehirden ayrılıp bugün tekrar geri geldiğini söylemiş. Bu ilginç delikanlı herkesin dikkatini çekmiş ve onun haberi şehrin hükümdarına ulaşmış. Âlimlerine danışan hükümdar Yemlihâ'yı huzuruna çağırarak kendisinin ve bütün şehir halkının Müslüman olduğunu, *İncil*'de kendisinden ve arkadaşlarından bahsedildiğini ve uzun zamandır onları beklediklerini söylemiş. Gerçeği bu şekilde öğrenen Yemlihâ'ya hükümdar ve halk mağarayı göstermesi için ısrar etmişler. O da hükümdar ve halkla birlikte mağaraya gitmeyi kabul etmiş, fakat içeri ilk kendisinin gireceğini, arkadaşlarına hakikati önce kendisinin anlatacağını, yoksa kalabalığı gören gençlerin Takyanus'un geldiğini zannedip tepki verebileceklerini söylemiş. Hükümdar bu teklifi kabul etmiş, birlikte mağaraya gitmişler ve içeri sadece Yemlihâ girmiş. Durumu arkadaşlarına anlatıp Takyanus'un öldüğünü, Hz. İsa'nın geldiğini ve yeryüzünde Hak dininin tekrar yayıldığını haber vermiş. Bu durum karşısında şükreden gençler yeniden dua ederek Allah'ın canlarını alması istemişler.

Bir gün boyunca mağaradan kimse çıkmayınca mağaranın önünde bekleyen hükümdar ve halk meraklanmışlar. Hükümdar içeri birilerinin girip bakmasını emretmişse de hiç kimse buna cesaret edememiş. Bunun üzerine oraya büyük bir mabed yapmaya ve bir kitabe üzerine de bu kıssanın tamamını yazmaya karar vermişler.

Kıssanın en dikkat çekici yönünün, dilinin eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıması ve son derece sade bir üslupla kaleme alınması olduğu söylenebilir. Genel olarak kıyamet gününün varlığına dair hisse çıkarılabilecek eserde "iyt-, atlan-, depelet-, durı gel-, gün tolu-, giñ, gönülleri ile tanış-, kaçı-, itcügez, öñdin, yigrek, 'aceblen-, etmek" gibi arkaik kelimelerin ve "-vuz, -üz, -iser, -zin" gibi eklerin bulunması metnin kaleme alındığı döneme dair ciddi ipuçları olarak değerlendirilmiştir. Metnin hareketli oluşu, hitap ettiği toplumsal yapıyı da işaret etmekle birlikte esasen kıssanın 14. yüzyılda eski Anadolu Türkçesi ile yazıldığının belirlenmesinde faydalı olmuştur.

Metinde özellikle ne zorluk olursa olsun kişinin Allah'ın dininden dönmemesinin önemi, Allah'a şirk koşulmasının sakıncaları, kıyamet gününün varlığı, Allah'ın birliği gibi konuların işlendiğini söylenebilir. Ayrıca metnin son bölümünde konu ile ilgili fihri bazı tartışmalara da yer verilmiş, Tâberî'nin görüşlerine dair eleştiriler yapılmıştır. Bu yönleriyle kıssanın klasik edebiyat literatürüne nesir olarak kaleme alınan dinî-efsanevi metinler arasında yer bulacağı düşünülmektedir.

Metin

[89a] Hikâyât-ı Aşhâbi'l-Kehf Rađiallâh-u 'Anhüm

İydürler ki bu Aşhâbi'l-Kehf birkaç yigitlerdi. Bir şehirde olurlardı. Ol şehriñ halkı kâfirlerdi. Bir pâdişâhları vardı. Adına Takyânüs dirlerdi. Yunânilerdendi. Tañrılık da'vâsın iderdi. Ol şehriñ halkı ana tañrımız dirlerdi. Ol kavmüñ ol vakitte peygamberleri dañı yoğıdı. Bu nesne 'İsâ zamânından öñdindi. Aşhâbi'l-Kehf altı yigitlerdi her birisi uluzâdelerdi. Haq Te'alâ anlara hidâyet virdi ve kendünün vañdetiyyetini gönüllerine ilhâm tañikle biraqđı ki Allâh'ı bildiler ihlâşile Müslümân oldılar. Bunlaruñ İslâm'ı haberi Takyânüs'a yitişdi bunları Takyânüs tutdı.

[89b] İytdi "Bunca mañlûkât tañrımızdur diyü baña taparlar. İşitdüm ki siz benden ğayrı bir tañrıya dañı taparmışsız. Ol tañrıñuz kimdür ki taparsız" didi. Haq Te'alâ gönline kuvvet virdi. Takyânüs'dan hergiz korqmadılar dñnlerini gizlemediler toĝru söylediler. İytdiler ki "هؤلاء قومنا اتخذوا من دونه الهة لآلو يأتون عليهم بسلطان بين فمن أظلم ممن افترى على الله كذباً" "Bizüm ilâhımız bu gökleri ve yirleri yaradan Allâh'dur ki yirün gögün cem' mañlûkâtun Tañrısıdır. Bizler ol Allâh'a taparuz andan ğayrı Allâh dimezüz disevüz bâtil söylemiş oluruz günâhkâr oluruz" didiler. "هؤلاء قومنا اتخذوا من دونه الهة لآلو يأتون عليهم بسلطان بين فمن أظلم ممن افترى على الله كذباً" iytdiler. "Bizüm kavümlerimiz delilleri ve hüccetleri yoĝiken Allâh'ı kodılar ğayrı kimseyi ma'būd idindiler nefislerine zulm itdiler cihâna andan artuq zâlim kim ola kim Allâh haqqında yalan söyleye ve ana şirk işnât eyleye"

¹ Kehf Suresi 18/14 (Bizim rabbimiz göklerin ve yerin rabbi! Biz ihtimali yok O'ndan başka bir ilâha tapmayız; doğrusu o surette [takdirde] cidden saçma söylemiş oluruz)

² Kehf Suresi 18/15 (Şunlar/şu bizim kavmimiz olacaklar, tuttular O'ndan başka ilâhlar edindiler. Onlara karşı açık bir burhan [delil] getirselerdi ya! Artık bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zâlim kim olabilir?)

[90a] didiler. Takyânūs bu haberi işitti kaçığı kaşd eyledi ki anları depeletdüre. Ammā şabr eyledi diledi kim anları halka azdılar diyü bildüre ve anları halk arasında böyle öldüre tā ki halk zulmile öldürdi dimeyeler. Takyânūs'un bir kaçısı vardı ol daği Yunānilerdendi. İslām üzerine idi ammā āşikāre idemezdi. Takyânūs ol kaçığı iytti. "Bu sözi söyleyenlerūñ hakkında ne maşlahat görürsin bunları nice itmek gerek ve ne tarikle öldürmek gerek." Kağı iytti "Bunlar uluzādelerdür ve bunlar oğlanlarıdır. Bunları bī-tekellūf öldürmek olmaz bu gice amān virgil ki gönülleri ile tanışalar şāyed inşāfa geleler hağ tidügin bileler." Takyânūs anlara naşihat eyledi "Kendü kānuñıza girmeñ bu sözi söylemeñ bu gice size mühlet olsun. Şāyed 'aqluñuz başuñuza gele" didi. Anları alup Takyânūs katından

[90b] gıtdiler bir evde habş itdiler. Ol gice anlar tanışık itdiler "Yā Rab bu zālīm bizi öldiriserdür yigrek oldur ki bu gice kaçavuz" didiler. Bu fikri şavāb görüp çıkdılar dün içinde gıtdiler. Ol vaķit anlar altı yigıterdi Hağ Te'alā anları Qur'an içinde civān-merd yigıt deyü añdı. İş bu iytti ki "إِنَّهُمْ بَرَرْتُمْ"³ iydür ki Hağ Te'alā Qur'an içinde hıç kimseyi yigıt deyü añmadı. İllā bunların biri Aşhābi'l-Kehf'dür ve biri daği İbrāhīm Peyğamber ki "قَالُوا سَمِعْنَا فَتَىٰ هُمْ يَذُكُرُ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ"⁴ bu altı kişinūñ ulularımuñ adına Mekselminā dirlerdi ve biri daği Maḥsilminā idi ammā Takyânūs ile münāzara iden Mekselminā idi ve birine Yemliḥā dirlerdi ve biri daği Mertos ve biri Serḥos beşincisi altıncısı Bilinos'dı. Çünki bunlar şehirden taşra çıkdılar şehre yakın yirde bir tağ vardı Pinculus dirlerdi ol tağa yüz tıtdılar gıtdiler. Yolda giderken bir çobana rast gelüp buluşdılar koyun

[91a] güderdi ol çobanūñ adına Diynos dirlerdi iytdiler "Ey çoban işbu tağda yürüedürsin hıç yir bilür misin biz anda penhān olavuz ki bir kimse bizi bulmaya bir kaç gün eglenevüz" Çoban iytti "Siz ne kişilersiz ve ne suçūñuz vardur kaçup gizlenecek yir istersiz" İytdiler "Bu şehirlü dīninden ve pādīşāhları dīninden ğayrı bir dīn tutaruz ol sebebden bizi ol pādīşāh öldürmek istedi anuñçün kaçavuz" didiler. Çoban iytti "Sizün dīniñüz nedür ve tañrınız kimdür" Anlar çobana dīnlerini 'arz itdiler "Biz bu yiri gögi yaradan Allāh'a taparuz Tañrı'muz oldur" didiler. Çoban iytti "Ben daği sizin dīniñüzi kabūl eyledüm Allāh'ı bir bildüm sizūñle bile olurım" didi. İytdiler "n'ola andan" çoban iytti "İş bu tağda bir 'acā'ib mağara vardur ağız dardur ammā içerüsi be-ğāyet giñdür biz bir nice çobanlaruz

[91b] kaçan şovuğ olsa koyunları ol mağaraya koyavuz bir bucağında biz yaturuz" didi. Andan koyun kōdı anlarıñle yoldaş oldı. Çobanūñ bir itcūgezi vardı, adına Kıtmır dirlerdi. Ol itcūgez daği bile idi. İytdiler "İş bu ki ko gitsün şāyed orda ğavġā eyleye bizi tepüre" didiler çoban ol iti kōdı ne kadar ki ceħd eyledi dönmedi. Āḥir Hağ Te'alā ol ite dil virdi faşih dilde söyledi iytti "Beni niçün kōvarsız ben daği ol siz tapduġūñuz Tañrı'ya tapdum ve sizūñ dīniñüze girdüm" didi. Bu 'alāmetleri görüp şıdıkları ve ihlāşları daği ziyāde oldı. Gıtdiler ol mağaranūñ kapusına irdiler içerü girdiler gördiler bu ulu mağara içi ğāyet de giñ. Çünki girdiler anda yatdılar uyudılar ol itcūgez daği yatdı iki oñ ayaġını uzatdı başını üstüne kōdı. Haber virür Qur'an'da gelür "بِالْوَصِيدِ"⁵ "وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ زِرَاعِيهِ"

[92a] hemān ki uyķuya vardılar. Hağ Te'alā cānlarını kabz eyledi. Yārānları anlarıñ kaçduklarını bildiler Takyânūs'a haber virdiler Takyânūs her tarafa adamlar virdiler bir ay tamām aradılar bulmadılar. Anlar ol mağarada üç yüz tokuz yıl kaldılar Hağ Te'alā anlarıñ üzerine bir ferişte mü'ekkel kōdı Her gün anlarıñ bedeni çürümesün diyü bir yanından bir yanına dönderürdi Qur'an'da haber virür "وَتَقَلَّبُوهُمْ دَاتِ الْيَمِينِ وَدَاتِ الشِّمَالِ"⁶ ğāh şağ yanlarına ğāh şol yanlarına dönderürdi. Bu üç yüz yıl içinde Takyânūs öldi ol vilāyet bu nā'ipler elinden çıkdı Rumlar eline düşdi. Rūmīlerden evvel kişi kim Şām vilāyetine sultān oldı ol yılda 'İsā dünyāya geldi İncil'de Aşhābi'l-Kehf serģüzeştini ve anlar ol mağarada üç yüz tokuz yıl ölüp soñra diri olacaķlarını Rūmīlere beyān itmişdi. Rūm 'ālimleri anlarıñ gelmesine muntazırlardı çünki bunca müddet tamām

[92b] oldı Hağ Te'alā anları diri eyleye halā'ik ölü diri oldıġını gözleriyle göreler kıyāmet kōpmasına şübhe itmeyeler. Bir gün öyle namāzı vaķtinde Mekselminā anlarıñ uluları idi diri oldı ve yoldaşlarına tūruñ diyü çağırdı cem'i uyķudan uyanur gibi diri oldılar ayaķları üstüne durı geldiler ol itcūgez daği diri oldı andan Mekselminā iytti "Aceb ne miķdār yatduķ ola bu mağarada ne kadar eglendük ola" "Bir gün yāḥūd yarım gün

³ Kehf Suresi 18/13 (... birkaç genç yigıt...)

⁴ Enbiya Suresi 21/60 (Bir delikanlı işittik bunları anıyor, adına İbrahim deniyormuş' dediler)

⁵ Kehf Suresi 18/18 (...köpekleri de medhalde iki kolunu uzatmış.)

⁶ Kehf Suresi 18/18 (... ve biz onları sağa sola çeviririz.)

eglendük ola” Zîrâ şöyle şandılar ki dünki gün seher vaktinde mağaraya girüp yatdılar bugün öyle olunca uyudılar şandılar yine gevdelerinin ağırlığından şübheye düşdiler iytiler ki “رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَيْسَ بِكُمْ” “Allahünüz bilür biz mağarada ne kadar yatduk” didiler. Karınları acıkmışdı hâtırları ta’âm istedi. Bir Takyânüs fulorisini çıkardılar Yemlihâ eline virdiler “Yüri uğrulayın şehre var bizüm

[93a] çün eyüce yemek al getir yiyelüm ve hem yolda azık idelüm gün toluynca bundan turalum aḥşamdan soñra çıkalum gidelüm” didiler. Fuloriyi alup şehre geldi. Şehrüñ evleri çarşularını bildi hiç âdemilerinden kimseyi anlayamadı katı ‘aceblendi “Dünden berü bu şehrüñ âdemisi bir dürlü daḥi olmuş” didi. Fi’l-hâl bir etmekci dükkânına vardı fuloriyi virdi “Bize etmek ve yiyecek vir” didi. Etmekci fuloriye bakdı iytdi “Bu fuloriyi kande bulduñ” Yemlihâ iytdi “Bu bizüm pâdişâhımızuñ fulorisidür” Etmekci iytdi “Bu begüñ degildür sen daḥi bu yir âdemi degülsün yabanda genc bulmuşsin bu ilerü zamân sulṭânları fulorisidür” Yemlihâ iytdi “Ben şehirden dün gitdüm bu fulori Takyânüs’uñ kendü fulorisidür” didi. Bu etmekci bir ‘ümmî kişiydi Takyânüs’ı işitmiş degüldi iytdi “Bu pâdişâhına sen söylersin hergiz ‘ömrümde işitmedüm bilmezsin bizüm pâdişâhımız fulândur”

[93b] Yemlihâ iytdi “Sizüñ pâdişâhuñuz nice dîn tutar ve kime tapar” didi. Etmekci iytdi “İsî dînini tutar ve Allâh’a tapar.” Bunlar bu sözdeyiken bunlaruñ haberi a’vân kulağına yitişdi Yemlihâ’yı tutup pâdişâh katına ilettdi. Pâdişâh anuñ haberin işitdi ol fuloriyi gördi bildi ki bunlar Aşhâbi’l-Kehf’dür ‘İsî İncil içinde anlaruñ geleceğinden haber virmişdür. Tiz ‘âlimlerine haber eyledi katına geldiler Yemlihâ’ya “Hikâyetini söyle” didiler. Yemlihâ iytdi “Biz bu şehirden dün çıkdık pâdişâh Takyânüs’uñ dînimüz korkusundan bizi öldüre diyü kaçduk fulân yirde bir mağarada yatduk uyuduk üşde bugün durıgeldük ben şimdi geldüm ki anlaruñ için azuk alam giceyedeğ eglenevüz gice kaçavuz gidevüz.” Ol ‘âlimler tahkik bildiler ‘İsâ İncil’de haber virmişdür Yemlihâ’ya iytdiler “Ey yigit beşâret olsun ki Takyânüs zamânı geçmişdür kanda giden Takyânüs

[94a] didi. O zamânda tâ bu zamân olunca üç yüz toḫuz yıldur Haḫ Te’alâ ‘İsâ Peyğamber ‘Aleyhi’s-selâm’ı gönderdi İncil’de sizüñ kıssañuzu beyân eylemişdür biz Allâh’a taparuz ‘İsâ şeri’atını tutaruz ve Müslimânlaruz sizüñ gelmeñize muntazırlaruz siz ol mağarada iken bunca yıl geçdi” didiler. Andan şordılar ki “Yoldaşlaruñ şimdi kâdadur” iytdi “Fulân yirde bir mağaradadır” Bes pâdişâh kendüsi atlandı şehre haber oldı cemî ‘halâ’ik bildiler çıkdılar. Yemlihâ önlerince mağaradan yaña gitdiler yakın gelicek Yemlihâ eyitdi “Şimdi ol yârenlerüñ bu hâlden haberleri yokdur Takyânüs henüz diri şanurlar şâyed bu galebeyi işidicek Takyânüs galebesini şanalar kendüleri tutmağıçün geldi şanup ihtiyâṭ ideler. Baña destür virüñ varayın bu hâli anlara bildüreyin mağaradan taşra çıksunlar.” Pâdişâh destür virdi Yemlihâ içerü gelüp hikâyetini anlara

[94b] haber virdi. Takyânüs öldüğünü ‘İsâ Peyğamber geldüğün ve aña kitâb indüğün anlara söyledi Haḫ Te’alâ’uñ birliğine şükr itdiler el götürüp Allâh’dan dilediler ki yine rûhların kabz eyledi. Pâdişâh ol kavmile giceyedeğ türdilar ammâ gördiler kimse çıkmadı. Gice anda yatdılar. Yemlihâ gelmeyecek pâdişâh iytdi “Biriñüz mağaraya girüñ bize haber getirün” didi. Hiç kimse cür’et idüp içeri girmedüler. Ol mağara kıyusunda bir merkad yaptılar ve bir taşra anlaruñ hâlini ve kıssañını tamâm yazdılar. Ne pâdişâh zamânında oldıgını beyân eylediler. Ve Aşhâbi’l-Kehf yidi kişi idigini de müfessirlerüñ hiç ihtilâfı yok. Zîrâ Qur’an’da daḥi böyledür “سُبُعُهُ وَنَا مِنْهُمْ كَلْبُهُمْ”⁸ diyüp seb’adan ziyâde dinilmediginden yidi idükleri ma’lumdur. Hem hazret-i risaletden mervîdür ki Aşhâbi’l-Kehf yididür. Ammâ muşannif ki Muhammed bin Cerîr Aşhâbi’l-Kehf toḫuzdur

[95a] didi. Yidisinüñ adını yazduğumuz gibi söyledi sekizinci Kâlüs’dur didi. Bu söz Qur’an’a muḫâlifdür eger yididen ziyâde ise “شَامِعُهُمْ نَاسِعُهُمْ وَكَلْبُهُمْ” dinileydi ve şâhibü’l-müfâdi sekizdür didi ammâ şâhîḫ degildür şâhîḫ budur anlar yidi kişiler ve V’allâhu ‘âlem ikinci cildi tamâm oldı ve kıssañı da Aşhâbi’l-Kehf’dür temmet.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının kaynaklarından olan İslam dini çerçevesinde pek çok anlatı unsuru şekillenmiş, *Kur’an-ı Kerim*’deki pek çok peygamber, şahsiyet ve olay klasik Türk edebiyatı metinlerinde yer almıştır. Müstakil metinlerde ana konu olarak ele alınmış olan bu unsurlardan mazmun olarak da istifade edilmiştir.

Ashâb-ı Kehf kıssası da muhtevası, mesajı ve bazı diğer özellikleriyle divan edebiyatında işlenmiş hususlardandır. Şairler tarafından en çok Allah yolundan dönmeleri, pek çok sıkıntı yaşamış olmaları, uzun

⁷ Kehf Suresi 18/19 (...Ne kadar durduğunuza’ dediler; Rabbiniz alemdir.)

⁸ Kehf Suresi 18/22 (...yedidir ve sekizincileri köpekleri’ diyecekler.)

süre uyumaları ve Allah’ın inayetiyle yeniden dirilmeleri yönleriyle ele alınmış, kıyamete dair dehşet verici ve ibretlik bir hikâye olması yönüyle de dinî-didaktik metinlerde telmih unsuru olarak kullanılmıştır. Köpekleri Kıtmir ise özellikle zikredilmiş; Allah yolundan ayrılmayan bir köpeğin dahi cennete gideceği vurgulanmıştır.

Tespit edilen hikâye nesir türündeki müstakil anlatı örneklerindedir. Sonunda bazı fihri tartışmalara da değinilen kıssada genel olarak bilinen olay örgüsü kullanılmış, Takyanus adlı hükümdara boyun eğmeyen altı genç ve onların yanında bulunan çobanın ve bir köpeğin hikâyesi anlatılmıştır. Eserin en dikkat çekici tarafı ise dil ve anlatım açısından eski Anadolu Türkçesi özelliği göstermesidir.

Dil ve anlatış özellikleri itibarıyla yazmanın ilk bölümlerindeki mesnevilere benzediği için bu kıssanın da aynı şahsiyete yani Hemdemî’ye ait olduğu sonucuna varılmıştır. Böylece klasik Türk edebiyatı literatüründe olmayan bir şahsiyetin eserleri tespit edildiği gibi Anadolu sahası Türk edebiyatının muhtemelen ilk dönemlerine ait metinlere yeni bir örnek de eklenmiştir.

Kaynakça

- Altun, Kudret (1999). *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanı (Vâridâtü’l-Enikâ)*. Niğde: Özlem Kitabevi.
- Ayan Nizam, Elif (2013). “Divan Şiirinde Bir Telmih Unsuru Olarak ‘Ashâb-ı Kehf’”, *Journal of Turkish Studies*, 8 (13), 483-499.
- Ayan, Hüseyin (2014). *Nesîmî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baybal, Mustafa Sami (2015). “Kıssa-i Ashâb-ı Kehf-i Beyân İsimli Yazma Eser Üzerinden Bazı Mülâhazalar”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 19, 49-63.
- Çavuşoğlu, Mehmed; Tanyeri, Ali (1981). *Hayretî Divan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çelik, Hüseyin (2017). “Ashâb-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 49-63.
- Çeltik, Halil (2017). *Ahmed-i Ridvan Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0> [Erişim tarihi: 23.08.2023]).
- Debbağoğlu, Ahmet (1977). “Ashâb-ı Kehf”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Dergah Yayınları, 174-175.
- Ersöz, İsmet (1991). “Ashâb-ı Kehf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 465-467.
- Gürgendereli, Müberra (2002). *Hasan Ziyâî Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Hasan; Esmer, Büşra (2023). “Cumhuriyet Devrinde Arap Harfleriyle Yazılmış Bir Mesnevi: Ali Baki Gül’ün Ashâb-ı Kehf Kıssası”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 9 (19), 52-97.
- Karakaş, Elmas (2018). “Modern Türk Romanında Ashâb-ı Kehf”, *International Journal of Languages Education and Teaching (IJLET)*, 6 (4), 101-112.
- Kavruk, Hasan, Selçuk, Bahir (2017). *Filibeli Vecdî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55912,filibeli-vecdi-divanipdf.pdf?0> [Erişim tarihi: 23.08.2023]).
- Kaya, Bayram Ali (2017). *Azmî-zâde Hâletî Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> [Erişim tarihi: 30.07.2023]).
- Koncu, Hanife (2013). “Bir Ashâb-ı Kehf Kıssası: Hâzâ Kıssa-i Ashâb-ı Kehf”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10, 275-318.
- Köksal, M. Fatih (2011). *Mevlid-nâme*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Kurt, Yılmaz (2011). *Ömer Seyfettin - Bir Ermeni Gencinin Hatıraları: Ashâb-ı Kehfimiz*. Ankara: Genesis Yayınları.
- Mengi, Mine (2014). *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mermer, Ahmet (1991). *Karamanlı Aynî ve Dîvanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nur, Ayşe (2013). “Hikâyet-i Ashâbi'l-Kehif'ten Eski Anadolu Türkçesi Söz Varlığına Katkılar”, *Karadeniz Araştırmaları*, 36, 149-162.
- Özçelik, Bedri (2022). “Kur'an-ı Kerim Kaynaklı Ashâb-ı Kehf Kıssası'nın Türk Şiirine Yansıması: Halk Şairi Ahmet Çıtak'ın Mesnevi Örneği”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 525-540.
- Pala, İskender (1988). *Aşkî ve Divanından Örnekler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İskender (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Saraç, M. Ali Yekta (2002). *Emrî Dîvanı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Şengün, Necdet (2019). “Fakîrî ve Manzum Hikâye-i Ashâb-ı Kehf'i”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 364-392.
- Şenödeyici, Özer, Yakar, Ahmet (2015). *Yedi Uyurlar - Lafzalı Nuri'nin Ashâb-ı Kehf Manzumesi*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Şentürk, Ahmet Atillâ (2016). *Osmanlı Şiir Kılavuzu 1*. İstanbul: OSEDAM Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, Lokman (2020). *Klasik Türk Edebiyatı*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, Lokman (2022). *Mevlid Hikâyeleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Tökel, Dursun Ali (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yakar, Halil İbrahim (2018). *Gelibolulu Sun'î Dîvanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57257,gelibolulu-suni-divanipdf.pdf?0> [Erişim tarihi: 23.08.2023]).
- Yekbaş, H. (2012). *Divan Şiirinde Ashâb-ı Kehf ve Râşih'in Ashâb-ı Kehf Mesnevisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, Nuran (2006). “Klasik Türk Şiirinde ‘Ashâb-ı Kehf’: İslâmî'nin Mesnevisi Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 35- 64.